

Att lära sig välfärdsstatens normer

Thom Axelsson

I den svenska skolan har det under senare år blivit allt vanligare att eleverna får utvärdera sig själva. Denna utvärdering, som inte sällan sker med hjälp av föräldrar och lärare, mynnar ofta ut i mål som: ”att mungiporna ska vara uppe”, ”att inte ha en tråkig inställning”, ”att jobba på att bli en bättre kompis”, ”att vara trevlig mot alla” och ”att vara sig själv”. Denna, med Åsa Bartholdssons ord, vänliga maktutövning kan analyseras i termer av styrning (Bartholdsson 2008; se även Vallberg Roth 2009).

Hur de framtida medborgarna ska styras i önskvärd riktning är ett problem som de flesta samhälle har att ta ställning till. Över tid har denna styrning tagit olika former och präglats av olika rationaliteter. Under de senaste två hundra åren, i samband med demokratins framväxt, har samhällena i väst fått en liberal styrningsform. Det är en styrningsform som inte ska blandas ihop med liberalism som en politisk filosofi eller som en samhällstyp. Istället ska det ses som en formel för maktutövning, en styrningsrationalitet, där styrningen flyttar fokus från stat till samhälle. Ett annat sätt att uttrycka det är att gränsen mellan stat, ofta förknippat med tvång, och samhälle, ofta förknippat med frivillighet, har blev allt mer otydlig. Staten har blivit en institution inom samhället som likt andra institutioner kan användas som styrmedel (Nilsson 2008:131–134; Rose 1995a:41).

Demokratins genombrott beredde vägen för en rad olika sociala reformer, dessa var emellertid inte villkorlösa. Detta ställde samtidigt nya krav på medborgaren. Det var först under 1800- och 1900-talet som statens makt – via olika institutioner – blev grundmurad. I detta arbete var folkskolan liksom värnplikten en viktig kugge för att skapa enhet. Genom dessa fick folket – främst då samhällets oroshärdar: fattiga barn och unga män – en klar föreställning om sin nationella

tillhörighet. Utan detta hade det varit omöjligt att genomföra den typ av demokrati som skedde i början av 1900-talet (Liedman 2003:422). Den liberala styrningskonsten fungerade bäst i demokratisk tappning. Maktens spridning krävde en befolkning fostrad i ett demokratiskt tankesätt, inte minst behövdes det för att motivera de fattiga att tänka och handla långsiktigt och moraliskt (Cruikshank 1999:49).

I det här kapitlet diskuteras den liberala styrningsformen, i en svensk kontext under den tidigare halvan av 1900-talet. Diskussionen kommer att föras i relation till tre centrala områden: den tidiga välfärdsstaten, skolan och expertens ökade inflytande i formandet av den framtida medborgaren. Men först något mer om själva styrningsbegreppet.

Att styra – en ny rationalitet

Fyra saker utmärker, enligt Nikolas Rose, liberalismen som styrningsrationalitet. För det första introducerade liberalismen ett nytt förhållande mellan politisk styrning och kunskap. Kunskap producerade sanningar om det som skulle styras. Liberalismen var, för det andra, beroende av en hitintills okänd bestämning av subjektet för maktutövandet som aktiv i den egna styrningen. Liberalismen blev därmed, enligt Rose, beroende av olika redskap som utbildning, familjen, sinnessjukhuset och så vidare. Det var institutioner som kunde skapa individer som styrde sig själva. Eller som Mats Börjesson uttrycker det:

Medborgarna måste göras medvetna om sina plikter och det helst utan tillhjälp av repression. Utbildningssystemet har haft en central roll när det gäller att göra befolkningen medveten om dess plikter som sociala och politiska subjekt. Människoexperter av skilda slag som länkats till detta system har haft uppgiften att visa på rätt sätt att bete sig och tänka. De sociala normerna skall, idealt sett, transformeras till personliga önsningar och viljeinriktningar. (Börjesson 2003:110)

Som citatet ovan visar var liberal politisk styrning, för det tredje, knutet till expertisens auktoritet. Rose hävdar att det framförallt var med hjälp av oberoende reformatorer som en mängd motsättningar och besvärligheter kunde omkodas till sociala problem som ansågs kunna få konsekvenser för nationens välbestånd. Till sist, som fjärde punkt, introducerade liberalismen ett kontinuerligt ifrågasättande av själva maktutövandet. Detta ledde till, vad som skulle kunna kallas, det liberala dilemmat, rädslan för att inte styra tillräckligt kontra att styra för mycket (Rose 1995a:46–51)

Sammantaget innebar den liberala styrningsrationaliteten inte mindre styrning än tidigare, bara att den tog sig andra former genom att den sökte förena styrning och frihet (Nilsson 2008:133). Detta blev tydligt i den balansakt – mellan omsorg och kontroll – som präglade den svenska välfärdsstatens uppbyggnad, en balansakt som hade sin föregångare i filantropin. I nästa avsnitt beskrivs hur välfärdsstaten allt mer kom att ta över det sociala arbetet från filantropin.

Från filantropi till välfärdsstat

Den tidiga filantropin hade två särskilda tekniker för styrning i relation till familjen, i synnerhet barnen, under 1800-talet. ”Moralisering” och ”normalisering” är, enligt Jacques Donzelot, begrepp som fångar innebörden i dessa tekniker. Den moraliserande sidan av filantropin hade med ekonomiskt eller materiellt bistånd att göra. För att få ekonomiskt bistånd var det viktigt för den fattiga familjen att kunna visa att fattigdomen berodde på orsaker som låg bortom deras kontroll. Den normaliserande sidan syftade på olika försök att sprida önskvärda normer för hur människor skulle leva. I det arbetet spelade skolan tillsammans med kyrkan en helt avgörande roll (Donzelot 1997; Par-ton 1999).

Mot slutet av 1800-talet uppstod dessutom, enligt Donzelot, en tredje filantropisk pol där moralisering och normalisering började samverka i relation till barn och barndom. Stöd till de behövande barnen och repression i förhållande till de farliga barnen blev en och samma måltav-

la för dessa krafter. Detta mynnade till slut ut i ”den sociala sektorn”. En ny serie av yrken kunde därigenom uppstå och kom att samlas under ett och samma banér: ”socialt arbete”. Dessa yrken har sedan dess expanderat kraftigt och omstrukturerat relationen mellan stat, familj och diverse experter. Om föräldrarna inte fullföljde sina nya uppdrag på ett tillfredsställande sätt kunde staten ersätta dem med barnuppfostrare eller utbildare som kunde erbjuda bättre garantier för en god uppväxt. Över huvud taget skedde det en förskjutning i ansvaret av barn och ungdomar från familjen till olika instanser i samhället under början av 1900-talet (Donzelot 1997; Sandin & Halldén 2003; Tallberg Broman 2009).

Det sociala kom med tiden att utvecklas som en hybridform mellan den privata och offentliga sfären och producerade nya relationer mellan lagen, administrationen, medicinen, familjen och skolan. Barndomen började i denna process ses som en särskild period där grunden till dåliga vanor, som i värsta fall kunde vara hela livet, grundlades. Det var framför allt experterna som med nya kunskaper skapade nya sätt att tänka om barn och barndom (Rose 1999). Experten var den förmedlande länken mellan organisationer och statsmakten. Det var via barnen som det goda samhället skulle nås (Sandin 2003:231; Beronius 1994:115).

Staten gavs en ny roll i relation till välfärden under början av 1900-talet. Två aspekter brukar anföras för att precisera vad välfärdsstaten var för något. Dels att samhällets alla medborgare var tillförsäkrade vissa grundläggande rättigheter och social trygghet, dels att det var staten som ytterst stod som garant för denna trygghet. Välfärdsstaten innebar att staten i allt högre grad tog över socialpolitiken. Inom filantropin hade det funnits en pedagogisk tanke i hjälpverksamheten, den skulle vara fostrande och förändra människor. Filantropins dubbla ansikten – omsorg och kontroll – fick en fortsättning i välfärdsstaten. Det nya med den statliga fattigvården var att den skulle verka förebyggande, vara rättighetsbaserad och lika för alla (Qvarsell 1993:224–225, 234; 1995:23, 37). I allt väsentligt var det kring skolbarnen som den tidiga välfärdsstatens omsorger kretsade. Vilken typ av omsorger som skulle riktas mot barnen avgjordes inte sällan av olika experter.

Från svartrock till vitrock

I det moderna samhället var det nya professioner som fick inflytande över människors liv. En vanlig beskrivning är att läkaren, när denne mot slutet av 1800-talet fick sin status, allt mer kom att ersätta prästen som en auktoritet (Qvarsell 1995:33). Det var läkaren som stod som symbol för det moderna. Men det som är intressant i det här sammanhanget är att läkaren inte stannade vid det medicinska området, läkaren tog också på sig en annan gammal roll: den som social observatör (Beronius 1994:140). Läkaryrket kan betraktas som ett idealtypiskt exempel på en av de professioner som växte fram med starka kopplingar till välfärdsstaten. Enligt Roddy Nilsson utmärks en profession av en:

...formaliserad utbildning, monopolisering av kunskapen på området och av hur området definieras, tydliga hierarkiska strukturer samt hög grad av autonomi i förhållande till andra grupper och samhället som helhet. Särskilt den formaliserade utbildningen framstår som central för att förstå hur diskurser förs vidare och reproduceras. Läkaryrket uppfyller i stort sett dessa krav och framställs ofta som det tydligaste exemplet på en profession. (Nilsson 2008:55)

Vilken makt och status en profession får beror på i vilken utsträckning de lyckas med sin professionalisering. En yrkesgrupp som, vid sidan av läkarna, blivit allt viktigare under 1900-talet är psykologerna. Nikolas Rose beskriver psykologins utveckling som något som har gått från det sektliknande till en stor kyrkliknande struktur (Rose 1995c:6). Det finns flera skäl till denna framgång. Genom att låna metoder från naturvetenskapen framstod den tidiga psykologin som neutral och objektiv. Och med hjälp av metaforer och analogier från medicinarnas och ingenjörernas språkbruk kunde psykologin tala i termer som var lätta att begripa. Intelligenstestet blev, för att nämna ett exempel, en "termometer", och tolkning av resultatet från testen blev en "diagnos", och den anvisade utbildningsvägen blev en "behandling". Psykologin

skapade ett eget expertområde med speciella kunskaper och tekniker (Brown 1992:46–48; se även Lutz 2009:177–178).

Gemensamt för olika expertgrupper är att de hämtar stöd i den byråkratiska strukturen (Nilsson 2008:94). Mellan olika yrkesgrupper uppstår också samarbeten av olika slag som för med sig att de befäster sin ställning; under senare år har denna sammankoppling av olika vetenskaper blivit tydligare. Ett exempel på dessa hybrider går att se i det rättsliga systemet när det hanterar minderåriga brottslingar. Där sammankopplas, förutom polis och domare, läkare, psykiatriker, psykologer, socialsekreterare, barnvårdsmän och kuratorer. Det säregna för dessa yrkesgrupper är inte personerna i sig, utan den exklusiva kunskap de förfogar över (Beronius 1994:127–128; Börjesson 2003:144–147).

Det är inte helt enkelt att upprätthålla en skillnad mellan begreppen professionell och expert, men om någon distinktion ändå ska göras kan man grovt säga att den professionelle står för en allmän kunskap medan experten står för en mer specifik. Expertens lutar sig på olika teknologier och tekniker som de i allt väsentligt själva skapar och förvaltar. De producerar ny kunskap som framstår som sann, neutral och objektiv. Det är kunskap som ger inflytande och kan användas i styrningssyfte (Nilsson 2008:133). I den liberala formen av styrning intar således experten en särställning, denne ger ramar för hur individen kan och bör förstå sig själv och sin omgivning. Under välfärdsstatens uppbyggnad ställdes nya krav på medborgarna, dessa behövde fostras och ledas, i denna process var experten central. En omistlig area för experten var skolan, där hade denne omfattande material att rikta sina professionella kunskaper mot.

Från familjen till skolan – att styra sig själv

Nya pedagogiska strömningar gjorde sig gällande kring sekelskiftet 1900. Inte sällan var det den engelske filosofen Herbert Spencer som dessa idéer fotade på. Spencer skrev en mycket uppmärksam bok om utbildning där han betonade vikten av en fostran som ledde fram

till individens eget ansvar och styrning. Av de yngre barnen kunde man inte vänta sig mycket menade Spencer, men de unga borde uppmärksammas, särskilt under de så kallade övergångarna:

Alla öfvergångar äro farliga, och den farligaste är öfvergånegen från familjekretsens tvång till världens frihet. Deraf den vigt, som ligger på att fullfölja den plan vi förorda, hvilken – genom att odla gossens förmåga till sjelfbeerskning, genom att ständigt utvidga det område, inom hvilka han kan öfa denna sjelfbeherskning, och genom att sålunda steg för steg bringa honom till sjelfstyrelse utan bistånd – utplånar den vanliga, plötsliga och farliga öfvergången från en genom yttre medel styrd yngling till en af inre sjelfstyrelse ledd man. Låt din familjestyrelsens historia utgöra en bild i smått af vår politiska styrelse: (Spencer 1890:172–173)

Det var först runt sekelskiftet 1900 som alla barn kom till skolan i Sverige. Mycket kom att handla om den medborgerliga bildningen, vilken skulle grundlägga den framtida moralen och arbetsetiken. I det demokratiska samhället sågs det som centralt att medborgarna kunde styra sig själva. En som tidigt påpekade detta förhållande var dåvarande ecklesiastikminister, Fridtjuv Berg. Han förespråkade en för alla samhällsklasser gemensam bottenskola och förklarade hur viktigt det var att medborgarna fick rätt insikter. Och i linje med detta framhöll Berg värdet av att varje individ skulle kunna styra sig själv:

Som var och en vet, har vårt samhälle steg för steg demokratiserats. Den gamla skarpa skiljelinjen mellan styrande och styrda har alltmer utplånats. Allt större del av nationen har dragits inom kretsen av de i bestämmandemakten delaktiga. I en snar framtid skall det icke finnas någon normal människa, som ej på en gång styrd och i viss mån själv styrande. Men medborgerlig maktutövning kräver medborgerlig insikt. Har man satt ett verktyg i en persons hand, måste man också lära honom förstå och bruka det. I samma mån samhället demokratiseras, har där-

för kravet blivit allt starkare, att man måste låta de blivande medborgarna erhålla medborgerlig bildning. (Berg 1914:247)

Barnen befann sig, enligt Berg, i en normal utveckling från det lägre till det högre. I denna utveckling var det fostran som skulle föra barnet till egen insikt. Berg menade att utvecklingen kännetecknades av ett undervisnings- och uppfostringsarbetet ”som gick från det *utvärtes* till det *invärtes*, allt mer sökt nå fram till *barnet självt*, dess eget liv, dess egen verksamhet.” (Berg 1914:241) Bildning var således central, inte minst för att förmå individen att begripa sitt eget bästa.

Under början av 1900-talet riktades den vetenskapliga blicken mot barn och barndom. Barnets utveckling och beteende skulle kartläggas – det normala skulle fastställas. När det uppstod för stora avvikelser från normerna och det normala kunde välfärdsstaten och dess experter ta över föräldraansvaret. Det gällde barn som av olika skäl betraktades som problematiska: föräldralösa, vanartiga, försummade, eller barn som ansågs så lågt begåvade att de borde placeras på anstalt (Rose 1995b:185; Axelsson 2007:45–46). En viktig instans i detta bedömande och sorterande arbete var läkaren.

Vid Stockholms folkskolor genomförde exempelvis läkaren Alfchild Tamm flera olika undersökningar av barnen. Men förutom att hon undersökte barnens psykiska och fysiska hälsa, var det inte ovanligt med sociala observationer där hela barnets omgivning utvärderades. Ett exempel var Anders. Tamm skrev i sina anteckningar:

En farbror sinnessjuk; har stammat. En annan hypokondrisk; har afhändt sig lifvet. Modern nervös. Morfar drinkare, musikalisk. En bror stammar; en annan nu 4 år, talar icke. Anders syntes utveckla sig normalt till 2 års ålder. Blef då skygg och blyg och trög. Har hört dåligt, särskilt på senare tid. Äfen bröderna höra dåligt.

Kroppsundersökning: lång och gänglig. Litet hufud. [...] Hörsel mycket nedsatt. Hör ett starkt pickande ljud först tätt intill

örat. Talet uppfattas endast om man talar högt intill örat. Lokaliserar ljud dåligt. Undersökningen enligt Binet Simon visar 4 års efterblifvenhet. Lärarinnan anser gossen i förståndsutveckling medelmåttig.

I detta fall är tydligen nedsättningen af hörseln af den största betydelse. Troligen skulle intelligensutvecklingen kunna befordras mycket genom att gossen lärde afläsa på munnen. Hörselrubningen är icke af den art, att mycket hoppas om förbättring finnes: dock borde ett försök att uppöfva densamma genom metodiska öfvingar bara. (Tamm 1913)

Tamms genomgång följde sitt speciella schema och resulterade i mer eller mindre omfattande beskrivningar av barnet och dennes omgivning. Det var beskrivningar som kunde vara oerhört detaljerade och sträcka sig långt bortom tid och rum. Vid vissa fall rekommenderade Tamm att barnet togs omhand och skildes från hemmet. Ett illustrativt exempel var Karin 13 år.

Far och morfar alkoholister. Mor vensterhänt. Hade under graviditeten svåra bekymmer och måste mycket anstränga sig. Flickan uppfödd övervägande med flaska. Hem i allra högsta grad slarfigt. Flickan kommer mycket oregelbundet till skolan. [...] Enligt Binet-Simons står hon på en 6-åringens standpunkt. Hör till de sämsta i klassen. Kan ej läsa eller skrifa. Något bättre i räkning. Hon kan tydligen föga tillgodogöra sig undervisningen. Passar i skolan för sinnesslöa. Särskilt som hemförhållandena är under all kritik. (Tamm 1913)

Över huvud taget var det enligt Tamm önskvärt om: "...materialet kunde skiktas bättre och de sämsta afskiljas" och hon beklagade att föräldrarna, särskilt mödrarna, inte ville lämna iväg sina undermåliga barn till skola för sinnesslöa (Tamm 1915). Tamms sätt att uttrycka sig om eleverna som "material" kan sägas vara symptomatiskt för dåtidens experter. Detta förtingligande av individer gjorde det lättare att

prata om skolans sorteringsarbete som ett vetenskapligt abstrakt problem som bara skulle lösas på bästa rationella sätt.

För Sveriges del var den första halvan av 1900-talet i många avseende en experimentell och prövande tid där det hände mycket i den lokala skolans praktik. I denna process var flera av skolans lokala administratörer viktiga, en särställning intog folkskoleinspektörerna och av dessa fanns det två slag: statliga och kommunala. Dessa hade ett stort inflytande över skolans organisation och innehåll. Inspektörerna var visserligen statens förlängda arm ut i verksamheten, men de hade stora möjligheter att själva pröva pedagogiska och organisatoriska idéer efter eget huvud. Inte sällan var det folkskoleinspektörerna som var drivande i skolans sorteringsarbete (Axelsson 2007:37, 127–130).

Ytterligare en profession som blev viktig inom ramen för folkskolan under 1940-talet var kuratorn. Denna hade till uppgift att hjälpa de mindre begåvade eleverna som gått i så kallad hjälpklass till passande yrken. Kuratorn skulle leta upp anställningar som på sikt kunde göra hjälpklass eleverna självförsörjande. Hjälpskolan fick, som en skribent uttryckte det, många gånger ersätta hemmet. Kuratorns uppgifter begränsades följaktligen inte bara till skolan och skoltiden, utan sträckte sig betydligt längre (Axelsson 2007:183–184; 2008:8). Ett sätt att få önskvärda medborgare var alltså att fostra och leda eleverna i skolan, men skolan hade en större uppgift än så: den skulle också fostra familjerna, vilket kommer att exemplifieras i nästa avsnitt.

Att fostra familjerna

Det går att se exempel på strävan att fostra familjerna via barnen, i statliga utredningar redan under 1920-talet. I ett par av dessa utredningar diskuterades lösdriveri, ofta var det de så kallade tattarna man syftade på. Ett förslag som restes i en utredning var att tattarnas barn skulle omhändertas och placeras på särskilda hem (SOU 1923:345–346). Inrättandet av dessa ”skyddshem” lyftes fram som en lämplig lösning för att ”civilisera tattarbarnen”. Att uppmärksamheten i så hög grad riktades mot barnen förklarades i utredningen med att dessa upp-

fostringsåtgärder hade betydligt större utsikter att krönas med framgång än tvångsåtgärder mot vuxna (SOU 1926:98–99). Det är oklart hur vanligt det var med omhändertagande i praktiken. Men oavsett vilket – hotet om omhändertagande var användbart när samhällets normer skulle inpräntas i föräldrarna.

Att familjen kunde och borde fostras via barnen var också något som Gunnar och Alva Myrdal, välkända svenska socialdemokratiska reformpolitiker, påpekade i mitten av 1930-talet. De skrev att:

Bland annat måste skolan utnyttjas som propagandamedel: detta ej blott för att skapa mer kunniga och ansvarsmedvetna föräldrar i nästa generation, vilket är viktigt nog, utan även för att omedelbart låta barnen uppfostra sina egna föräldrar, en metod som faktiskt ofta visat sig rätt effektiv. (Myrdal & Myrdal 1935:266–267)

Mot bakgrund av samhällets förändringar menade makarna Myrdal att uppfostringssituationen i det moderna hemmet i det närmaste var patologisk. De hävdade att det inte var rimligt att en vuxen människa själv var hemma och ägnade sig åt att fostra ett eller två barn. Det krävdes mer rationella och ändamålsenliga uppfostringsmiljöer (Myrdal & Myrdal 1935:360). Bland annat menade de att man naturligtvis skulle ha tränat folk till barnens skötsel. Kvinnor med särskild håg och fallenhet för barn borde i samhällets intresse utbildas och sedan användas för att se efter 8-10 barn. Att dessa experter ägande sig åt barnen hade enligt makarna Myrdal fler fördelar:

Man kunde dessutom hålla barnen under uppsikt av läkare och psykologer. Reformen skulle genomgående betyda dilettantismens ersättande med expertis och det på ett område, som mer än något annat är grundläggande för folkets liv och lycka. Den skulle vidare skapa en möjlighet att utjämna tillvaron för de många barn, som lida under särskilda missförhållanden i hemmen, och för dem som i hemmen äro utsatta för skadliga infly-

telser av en eller annan art, t. ex. moderns ”nervositet”. (Myrdal & Myrdal 1935:361–362)

Det var det allmänna som, enligt makarna Myrdal, skulle ta ett större ansvar för barnen. Och skolan skulle vara den kraft som fostrade varje ny generation att ta sin plats i ett samhälle som var i ständig förändring (Myrdal & Myrdal 1935:301). Alva Myrdal återkom i ämnet flera gånger. Och i tidskriften *Idun* betonade hon hur viktigt det var att också föräldrarna fostrade sig (Myrdal 1936:27). Alva menade att föreställningen om människan som förändringsbar och uppfostringsbar stärkts allt mer. Men eftersom inte alla föräldrarna var lämpade var det framförallt den professionelle som skulle stå för fostran (Myrdal 1944:122).

Ett syfte med skolan, och med tiden förskolan, var att frigöra individen från familjen. Nyckeln var att få alla barnen till skolan, vilket fortfarande under 1940-talet var svårt. Det fanns flera sätt att locka till skolan när skolplikten skulle realiseras. En del barn fick fattigunderstöd i form av fria böcker, tandvård, kläder och mat med mera. Det infördes också stipendier och barnbidrag för att underlätta för fattiga familjer att låta sina barn läsa vidare (Axelsson 2007:163, 169; Tallberg Broman 2009:209).

Det var inte alltid som föräldrarna och experterna drog jämt i skolan, det gällde exempelvis när eleverna skulle sorteras i klasser efter begåvning. Psykologer, skolinspektörer och läkare ställde sig som regel positiva till differentiering efter begåvning, medan lärarna intog en mer ambivalent hållning. En del lärare var motståndare till differentiering som sådan, andra ville inte stöta sig med ovilliga föräldrar. Som ett led i att möta detta missnöje utvecklades olika tekniker, ett exempel var intelligenstesten. Övningslärare Herman Siegvald, sedermera professor i psykologi och pedagogik, menade mot slutet av 1920-talet att barnens föräldrar var benägna att söka orsaker till barnens misslyckande någon annanstans än hos barnen själva, till exempel hos läraren. Att i detta sammanhang kunna åberopa ett intelligenstest var, menade han, ett sätt att komma från misstron mot lärarna. Detta som

en ”följd av den respekt för siffror, som kännetecknar de flesta människor, resignera föräldrarna då lättare inför sina barns öde.” (Siegvald 1928:108–110). I samma andetag varande han för att dilettanter skulle utföra intelligensmätningar, det måste göras av fackpsykologer med pedagogisk erfarenhet (Siegvald 1928:76).

Det var alltså inte vem som helst som ansågs kunna använda intelligensmätningen, för detta krävdes en specifik kunskap och förtrogenhet. I de större städerna var det ofta en läkare eller en skolinspektör eller en särskilt utbildad lärare som skötte testningen, på landsbygden förkom det resande testare. Syftet var att tämligen handfast styra eleverna till rätt utbildningsvägar.

Avslutande diskussion

I den här texten har jag diskuterat det intima samband som den liberala styrningen har till välfärdsstaten, experten och skolan. Det var skolan som skulle omsätta välfärdsstatens normer och ideal i praktiken. Till sin hjälp hade den en rad olika experter och institutioner, vilka producerade kunskap om det som skulle styras. Det gällde särskilt i samband med de barn och familjer som ansågs problematiska. Barnen skulle uppfostras av experter och samtidigt föra med sig goda normer till familjen. Under den första halvan av 1900-talet präglades relationen mellan, å ena sidan, eleven och familjen och, å den andra sidan, experten och skolan av ett paterntligt förhållningssätt. Experten anlade ofta en demonstrerande och förevisande ton (jfr Börjesson 2003:106–107).

Under uppbyggnaden av den tidiga välfärdsstaten betraktades inte människors ondska som det stora problemet, snarare var problemet att de var obildade. Detta kunde man dock åtgärda genom upplysning och att ge dem rätt kunskap. Folket liknades vid barn och experten skulle vara den fostrande föräldern som upplyste om tingens ordning. Det förde med sig att det inte krävdes någon moralisk legitimitet för att genomföra reformer, vad som behövdes var legitimitet genom rationalitet och nytta (Axelsson 2007:228; jfr Sigurdson 2000:30, 146–147).

Ett illustrativt exempel på den liberala styrningskonsten var skolans arbete med att få dit alla barn: å ena sidan locka med förmåner, å andra sidan hota med påföljder. På sikt var målet att individen skulle styra sig själv i enlighet med samhällets normer och önskningsar, detta är något som har accentuerats under de senaste decennierna.

Också i dag är en av skolans viktigaste uppgifter att förmå alla framtida medborgare att omfattas av en gemensam värdegrund. Detta motiveras dock av andra logiker; betoningen ligger inte längre på rationalitet och nytta, utan empati och känslor. Experten har en fortsatt central roll, men lider av dåligt självförtroende. Tonen gentemot barn och föräldrar har ändrats och relationen präglas av konsensustänkande. Det är viktigt att såväl barn som föräldrar förstår vad som är problemet och att de själva vill vara med och åtgärda detta. I vad som kan kallas den senmoderna barndomen, där till exempel barns rättigheter och kompetenser gärna lyfts fram, ska barnen själva vara med och utforma sin skolgång och skolmiljö, något som ställer stora krav på barnen. När barnen tillskrivs ett allt större eget ansvar blir också expertens roll annorlunda. Experten övar fortfarande makt över barnet i kraft av kunskap, men det är en kunskap som allt mer kommit att handla om barnets inre. Det är en strategi som närmast kan beskrivas som en terapeutisk aktivitet som appellerar till känslor och empati. Det handlar mindre om att styra mot deras vilja, utan om att göra dem allierade i det önskvärda. Det förutsätter att: ”både de som styr och de som ska styras delar kunskap om hur det önskvärda kommer till uttryck och om hur spelreglerna ser ut.” (Bartholdsson 2008: citat 139, 150).

Ett exempel på detta är skolans arbete med den gemensamma värdegrunden. Skolan ska forma en gemensam grund, vilket innefattar en strävan efter att frigöra eleverna från en given gemenskap. Det kan innebära en frikoppling från familjen, religion och/eller kulturen. I idealfallet genomgår eleven en frigörelse från det gamla, formeras och infogas i det nya. Detta projekt – att fostra den fria individen – är som visats ovan inget nytt och gäller alla som avviker i relation till samhällets normalnormer. Men diskussionen om fostran – som under första halvan av 1900-talet kretsade kring arbetarklassens barn – har under

de senaste decennierna i allt väsentligt kretsat kring elever med utländsk bakgrund. Ann Runfors (2003; 2006) menar att lärarna ofta så starkt förknippar sig med uppdraget att de på ett nästan folkhemskt maner strävar efter att lägga livet till rätta åt eleverna. Det är motsägelsefullt att individen i namn av modernitetens ska lära sig valfrihet och vara kritisk, samtidigt som det finns en så påtaglig ängslan för att denne inte ska förstå sitt eget bästa och välja fel.

Referenser

- Axelsson, T. (2007). *Rätt elev i rätt klass: Skola begåvning och styrning 1910-1950*. Linköping.
- Axelsson, T. (2008). "Att vilja och välja rätt – att konstruera produktiva medborgare". *Locus* nr 1, 4–19.
- Bartholdsson, Å. (2008). *Den vänliga maktutövningens regim – om normalitet och makt i skolan*. Stockholm: Liber.
- Berg, F. (1914). "Uppfostran till självstyre", *Social Tidskrift*, nr 6, 241–259.
- Beronius, M. (1994). *Bidrag till de socila undersökningarnas historia: - eller till den vetenskapligjorda moralens genealogi*. Stockholm/Ste-hag: Brutus Östlings bokförlag AB.
- Brown, J. (1992). *The Definition of a Profession: The Authority of Metaphor in the History of Intelligence Testing 1890–1930*. Princeton New Jersey: Princeton University Press.
- Börjesson, M. (2003). *I probelmbarnens tid: Förnuftets moraliska ordning*. Stockholm: Carlssons.
- Chruikshank, B. (1999). *The will to Empower: Democratic Citizens and other Subjects*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Donzelot, J. (1997). *The Policing of Families*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.
- Liedman, S-E. (2003). *I skuggan av framtiden: Modernitetens idehistoria*. Stockholm: Albert Bonnier Förlag.
- Lutz, K. (2009). *Kategoriseringar av barn i förskoleåldern – Styrning och administartiva processer*. Malmö högskola.
- Myrdal, A. (1936). "Vi föräldrar måste fostra oss". Idun.
- Myrdal, A. (1944). *Folk och familj*. Stockholm: Koopertiva förbundets bokförlag.
- Myrdal & Myrdal. (1935). *Kris i befolkningfrågan, (Folkupplagan)*. Stockholm: Albert Bonnier förlag.

- Nilsson, R. (2008). *Foucault – en introduktion*. Malmö: Égalité.
- Parton, N. (1999). "Reconfiguration Child Welfare Practices: Risk, Advanced, Liberalism and the Government of freedom". I: Chambon (red.) *Reading Foucault for Social Work*. New York: Columbia University Press, 101–130.
- Qvarsell, R. (1993). "*Välgörenhet, filantropi, frivilligt socialt arbete*", *Frivilligt socialt arbete*. SOU 1993:82, 217–237.
- Qvarsell, R. (1995). "Mellan familj, arbetsgivare och stat: En idehistorisk essä om det sociala ansvarets organisering under två århundraden". I: Erik Amnå (red.), *Medmänsklighet att hyra: Åtta forskare om ideell verksamhet*. Örebro: Libris, 19–46.
- Rose, N. (1995a). "Politisk styrning, auktoritet och expertis i den avancerade liberalismen". I: Hultqvist & Petersson (Red.) *Foucault: Namnet på en modern vetenskaplig och filosofisk problematik: Texter om maktens mentaliteter, pedagogik, psykologi, medicinsk sociologi, feminism och bio-politik*. Stockholm: HLS förlag, 39–59.
- Rose, N. (1995b). "Psykologins blick". I: Hultqvist & Petersson (red.) *Foucault: Namnet på en modern vetenskaplig och filosofisk problematik: Texter om maktens mentaliteter, pedagogik, psykologi, medicinsk sociologi, feminism och bio-politik*. Stockholm: HLS förlag, 173–195.
- Rose, N. (1995c). "*Power in Therapy: Techne and Ethos*", <http://www.academyanalyticarts.org/rose2.htm>
- Rose, N. (1999). *Governing the Soul: The Shaping of the Private Self*, second edition. London: Free Association Press.
- Runfors, A. (2003). *Mångfald, motsägelser och marginaliseringar: En studie av hur invandrare formas i skolan*. Stockholm: Prisma.
- Runfors, A. (2006). "*Fostran till frihet? Värdeladdade versioner, positionerande praktiker och diskriminerande ordningar*". SOU 2006:40.
- Sandin, B. (2003). "Barndomens omvandling - från särart till likart". I: *Barnets bästa: En antologi om barndomens innebörder och välfärdens organisation*. Sandin, B. & Halldén, G. (Red.). Stockholm: Symposion.

- Sandin, B. & Halldén, G. (Red.). (2003). ”Välfärdsstatens omvandling och en ny barndom”. I: *Barnets bästa: En antologi om barndomnes innebörder och välfärdens organisation*. Stockholm: Symposion.
- Siegvald, H. (1928). *Om intelligensundersökningar och deras pedagogiska betydelse*. Stockholm: Svenska tryckeriaktiebolaget.
- Sigurdson, O. (2000). *Den lyckliga filosofin: Etik och politik hos Hägerström, Tingsten, makarna Myrdal och Hedenius*. Stockholm: Brutus Öslings Bokförlag Symposion.
- SOU 1923:2 *Förslag till lag om lösdrivares behandling m fl författningar*. Angivna av utsedda kommitterade: Del V. av Fattigvårdslagstiftningenskommitens betänkande.
- SOU 1926:9 *Betänkandemed förslag till lag om behandling av vissa arbetsovilliga och samhällsvådliga m fl. Författningar*. Angivet den 30 juni 1926 av Ragnar von Koch.
- Spencer, H. (1890). *Uppfostran i intellektuellt, moraliskt och fysiskt avseende*. Stockholm.
- Tallberg Broman, I. (2009). “Från föräldrars ensamrätt till föräldrars delaktighet. Om förskolan som aktör för förändrade relationer mellan familj och samhälle”. I: Markström, Simonsson, Söderlind och Änggård (Red.) *Barn, barndom och föräldraskap*. Stockholm: Carlssons, 207–222.
- Tamm, A. (1913) *Skolhygieniska undersökningar FIVE:1*. Stockholms stadsarkiv.
- Tamm, A. (1915) *Skolhygieniska undersökningar FIVE:1*. Stockholms stadsarkiv.
- Vallberg Roth, A-C. (2009). ”Styrning genom bedömning av barn” *Educare* nr 2-3, 195–220.